

DOI: <https://doi.org/10.2298/GEI2401179S>

UDC: 39:94(497.13)(=163.41)

Originalni naučni rad

FILIP ŠKILJAN

Institut za istraživanje migracija, Zagreb

filipskiljan@yahoo.co.uk

<https://orcid.org/0000-0001-7979-1359>

Srbi u okolini Petrinje – historiografsko- -etnografski pregled (I. dio)*

Autor u tekstu na temelju arhivske građe, literature i iskaza kazivača donosi informacije o elementima identiteta Srba petrinjskog kraja. Posebno se bavi pravoslavnom vjeroispovijesti i sjećanjima kazivača na svakodnevni život u vrijeme socijalizma, posljednjeg rata (1991.-1995.) i sadašnjice. U tekstu donosi i demografske podatke o kretanju Srba petrinjskog kraja.

Ključne riječi: Srbi, identitet, Petrinja, Banija

Serbs in the Petrinja district - Historiographical and Ethnographic Overview

Based on archival material, literature and narrators' testimonies, the author provides information about the elements of the national identity of the Serbs of the Petrinja region. In particular, it deals with the Orthodox religion and the narrator's memories of everyday life during socialism, the last war (1991-1995) and the nowadays. The text also provides demographic data of Serbs population in the Petrinja region.

Keywords: Serbs, identity, Petrinja, Banija

* Tekst je nastao u okviru znanstveno-istraživačke djelatnosti istraživača na multidisciplinarnom projektu "Devedesete" Arhiva Srba u Hrvatskoj i Srpskog narodnog vijeća.

POVIJESNI OKVIR

Srbi su na petrinjsko područje doselili još u 17. stoljeću. Prema šturim podacima koje posjedujemo iz povijesnih izvora vidljivo je da su se pravoslavni Srbi doseljavali na teritorij Banije u više navrata, a osobito u vrijeme Velikog bečkog rata (1683.-1699.), austro-turskog rata (1736.-1739.) i u vrijeme austrijsko-turskog rata (1788.-1791.). U povijesnim izvorima pravoslavno stanovništvo naziva se Vlasima, odnosno Rašanima i šizmaticima (Dabić 1984, 67). Na područje oko Blinje pravoslavne je naselio Petar Keglević koji je ondje imao svoje posjede. Oko 1640. godine knez Todor doveo je pravoslavne obitelji na petrinjsko područje, a to naseljavanje potaknuo je upravo Petar Keglević.¹ U vrijeme velike seobe Srba pod Arsenijem III Čarnojevićem doseljeno je 11.000 pravoslavnih Srba na područje Banije. Jedan dio njih svakako je raspoređen na teritoriji oko Petrinje. Prema popisu koji je nastao u 18. stoljeću vidljivo je da su pravoslavni činili većinu u ovim selima petrinjskog kraja: Bačuga, Begovići, Blinja, Grabovac, Dragotinci, Jabukovac, Luščani, Mačkovo Selo, Mlinoga, Moštanica, Pastuša, Petkovac, Petrinja, Stražbenica, Tremušnjak, Čuntić i Veliki Šušnjar (Dabić 1984, 70-71). Ta se naselja navode kao mjesta u kojima su pravoslavni živjeli što ne znači da i u ostalim naseljima petrinjskog kraja koja se ne spominju u popisu nije bilo pravoslavnih Srba. U tome periodu (1744.) Vojin Dabić tvrdi da je Banska krajina imala 56.823 žitelja (Dabić 1984, 65). Potrebno je naglasiti da je Petrinja kao središte ovoga teritorija uspostavljena na mjestu utoka Petrinjčice u Kupu u vrijeme osmanlijske vlasti između 1592. i 1595. godine. Od 1595. godine petrinjska utvrda postaje ključna utvrda za obranu Donjeg Pokuplja i sjedištem nove kapetanije. Petrinja od početka 17. stoljeća postaje dio Varaždinskog generalata i ostaje u sklopu toga generalata do 1753. godine. Godine 1753. Petrinja je pridružena Krajevini Hrvatskoj, ali na taj način da je uključena u Bansku krajinu. Druga banska pukovnija sa sjedištem u Petrinjiobuhvaćala je rujevačku, dvorsku,

¹ Kod lokalnog stanovništva postoji tradicija obilježavanja doseljavanja Srba u ove krajeve. O doseljavanju Srba u ove krajeve postoji tradicija kod lokalnog stanovništva. Ranko Ranić prema informacijama koje je prikupio u knjizi *Plavljanici, Jošavica selo moje*, Petrinja 2007., daje iskaz o tome. „U jednoj je grupi u 17. stoljeću stiglo 120 obitelji i naselili su okolicu Petrinje i Hrastovice. Sela Čuntić i Prnjavor imaju jednaki govor kao i mi u Joševici. Jedan dio plemstva bio je protiv naseljavanja Srba na Baniju. Zvali su nas graničari, a ovo je bila Vojna krajina. U drugoj polovici 17. stoljeća nastanjena je Jošavica. Ne zna se kako je točno naseljavanje išlo, ali Jošavica se dijeli u četiri zaseoka – Žilići, Plavljanji, Brdo i Potok. Vidljivo je da su Srbi nastanjeni na istaknutim dijelovima sela, na brdima. S tih visoravni dobro se vidjela okolica. Jošavica je ime dobila po Jošinom potoku, a doseljenici su stigli iz južne Srbije preko Bosne do Banije.”

zrinsku, umetičku, jabukovačku, petrinjsku, gradusku, drljačku, hrastovačku, kostajničku, dubičku i jasenovačku satniju. Unutar petrinjske satnije nalazila su se naselja između Petrinje, Komareva i Blinje, dok je jabukovačka satnija obuhvaćala prostor od Miočinovića do Klinca. Grad je 1773. godine dobio cehovske, a 1777. sajamske privilegije. Iste 1777. godine dobiva status vojnog komuniteta, odnosno povlaštenog krajiškog grada, što ga uživaju neko vrijeme i neki drugi gradovi Vojne krajine. Te je godine grad Petrinja brojio 1500 žitelja od čega je bilo 119 pravoslavnih. Interesantno je da su pravoslavni iz Petrinje već 1769. godine tražili dozvolu za podizanje hrama u Petrinji i u Hrastovici za što nisu dobili dozvolu usprkos tome što su imali ispunjene sve uvjete za tako nešto. Naime, u gradu je živjelo 30 pravoslavnih obitelji koje su imale dovoljno sredstava za podizanje hrama ne opterećujući time državni budžet. U to su vrijeme već postojale pravoslavne crkve u Dubici, u Jasenovcu, u Glini i u Kostajnici, dakle u svim većim naseljima na Baniji. Iako su još 1777. godine mještani Petrinje dobili dozvolu za podizanje hrama u Petrinji do 1783. godine hram nije podignut, pa je tek 1783. godine započela gradnja hrama u gradu koji je završen 1785. godine. Kapela Svetoga Nikole na groblju sagrađena je iste ili najkasnije 1786. godine (Miljanović 2019, 184-191). Nakon razvojačenja osnovana je Zagrebačka županija unutar koje se našla i Petrinja. U upravni kotar Petrinja ulazile su upravne općine Gore, Hrastovica, Jabukovac, Mečenčani, Gradusa, Sunja i Petrinja (vanjska općina). Upravni kotar Glina obuhvaćao je naselja koja danas pripadaju gradu Petrinji, a radi se o Bačugi, Banskom Grabovcu, Dragotincima, Kraljevčanima, Velikom Šušnjaru, Dodošima i Luščanima. Grad Petrinja je 1880. godine brojio 4818 stanovnika, od čega su 522 bili pravoslavne vjeroispovijesti. Nešto značajno se nije promijenila situacija 1900. kada je u gradu Petrinji živjelo 5379 ljudi, od čega 736 Srba. Prema popisu iz 1931. godine čitav kotar Petrinja brojio je 16407 katolika i 16346 pravoslavnih (Čačić Kumpes & Nejašmić 1991, 131). Nakon Drugog svjetskog rata kotar Petrinja je smanjen te je vrlo brzo pretvoren u općinu Petrinja, a područje Sunje i okolice koje je nekada pripadalo petrinjskom području, potpalo pod općinu Sisak, dok su neka naselja koja su pripadala kotaru Glini pripojena petrinjskoj općini. Danas grad Petrinja obuhvaća prijeratno područje osim dva naselja Madžari i Levovanci koja su pripojena gradu Sisku.

OBİČAJI SRBA PETRINJSKOG KRAJA

U kolektivnom sjećanju pripadnici nacionalne zajednice osmišljavaju svoju prošlost, sadašnjost i budućnost. Što su događaji i procesi turbulentniji, to su promjene u kolektivnom sjećanju veće. Važna su indivi-

dualna i obiteljska sjećanja, naracije i razgovori kojima mikro zajednica prenosi sadržaje značajne za povijest dotične nacije. Sjećanje i pamćenje slični su individualni i kolektivni psihološki procesi, među kojima također postoje razlike. Za sjećanje je važna socijalna interakcija i komunikacija s drugima, iz čega sjećanje proizlazi, da bi povezanost tih sjećanja činilo pamćenje (Asman, 2011; Bojm, 2005). Usmena povijest, ponovnim uspostavljanjem životnih sudbina pojedinaca, želi oživjeti ono što bi inače ostalo lišeno svakoga glasa. Usmena povijest prije svega bilježi iskaze malog čovjeka, iskaze koji govore o njegovoj svakodnevici i njegovom životu, ali ona uz pomoć toga svjedočenja bilježi svakodnevicu proživljene epohe, odnosno povijesnoga trenutka. Budući da ljudski život ima granice, svakodnevno nam u nepovrat odlaze brojne informacije koje nam potencijalni kazivači mogu dati. Dva rata koja su vođena sredinom i krajem dvadesetoga stoljeća uvelike su uništila i opustošila ono što je čuvano stoljećima. Sjećanja koja smo prikupili tek su reminiscencije toga što je ostalo od nacionalnoga identiteta i običaja, a stupanj ruiniranosti srpske zajednice u petrinjskom kraju mnogo je veći nego što je to slučaj primjerice u istočnoj Slavoniji, Baranji ili zapadnom Srijemu gdje usprkos ratnim događajima identitet nije toliko narušen masovnim prisilnim iseljavanjem i starenjem stanovništva, odnosno depopulacijom koja je zahvatila ne samo srpsku nacionalnu manjinu, već i sve ostale nacije na petrinjskom području (Hrvate i Bošnjake). Devedesete godine dvadesetoga stoljeća svakako su bile presudne u oslabljivanju identiteta petrinjskih Srba. Običaji (npr. kod vjenčanja, krsnih slava, pa i zborova i pogreba), koji su popisani u prvom dijelu ovoga rada, devedesetih godina dvadesetoga stoljeća uvelike su nestali zbog protjerivanja Srba, prisilnog iseljavanja srpskoga stanovništva, etnomimikrije, ubrzanoga načina života, migracija iz sela u grad i mnogobrojnih nacionalno mješovitih brakova. Običaji su sačuvani tek kod Srba starije dobi koji su ostali živjeti na ovim prostorima. Stoga su nam od iznimne vrijednosti iskazi koji su prikupljeni prilikom istraživanja sa Srbima na području petrinjskog kraja. Potrebno je dakle istaknuti da je ovaj rad temeljen na tzv. kulturi sjećanja i usmenoj povijesti. Sjećanja pojedinaca koja su prikupljena ne moraju nužno biti i točna. Ona nam samo pokazuju na koji način pojedinci doživljavaju svoju prošlost, kako onu osobnu, tako i onu svojega sela ili zavičaja. U tekstu smo željeli pokazati na koji su način Srbi petrinjskog kraja doživljavali svoje običaje, ratna stradanja i općenito svakodnevnicu, a njihova smo sjećanja zapisali jer ne postoje ili su vrlo oskudni arhivski zapisi o svakodnevnom životu toga stanovništva. Pritom nikako ne tvrdimo da su se svi događaji opisani u iskazima kazi-

vača upravo tako dogodili kako su opisani. Naime, pokušali smo prenijeti čitateljima emocionalna stanja pojedinaca kao dio kolektivne memorije Srba petrinjskog kraja želeći pri tome omogućiti razumijevanje jednoga dijela povijesti svakodnevice. Posebno je osjetljivo pitanje posljednjega rata i hrvatsko-srpskih odnosa u tome ratu na spomenutom području. Sjećanja pojedinaca nakon trideset godina od samih događanja vrlo su često izmijenjena u odnosu na sjećanja koja bismo dobili da smo intervjue provodili neposredno nakon događanja. Dakako, na taj način treba promatrati tekst koji iznosi dijelove životnih priča kazivača u kojima oni donose svoje subjektivne prosudbe i zaključke na temelju proživljenoga iskustva ili iskustva svojih roditelja.

U istraživanju smo pokušali doći do preciznih informacija o svakodnevnom životu srpskoga stanovništva petrinjskog kraja. Zašto ovim istraživanjem nije obuhvaćeno čitavo područje Banije? Naime, područje Gline i Hrvatske Kostajnice razlikuje se u svojim povijesno-geografskim osobitostima od petrinjskog kraja, a to još više vrijedi za južna pobrđa Zrinske gore, odnosno za dvorski kraj. Dio Banije koji pripada nekadašnjoj sisačkoj općini mnogo je sličniji i po geografskim i po povijesnim osobitostima petrinjskom kraju. Osim toga, područje zapadno od Sunje i Sunja, koje je nakon Drugog svjetskog rata uključeno u općinu Sisak, u vrijeme prije rata potpadalo je pod petrinjski kotar. Ograničena cjelina poput područja današnjeg Grada Petrinje, odnosno nekadašnje općine Petrinja, daje nam vrlo jasnu sliku o tome kako se nekada živjelo u ovom dijelu Hrvatske, odnosno kako se danas ovdje živi. Osim toga, Petrinja je grad, uz okolna sela, koji je najteže stradao u posljednjem potresu koji je pogodio Baniju i sjeverozapadni dio Hrvatske. Stoga je logično da je sve manje onih koji bi mogli sistematično ispričati o običajima, načinu života i općenito o prošlosti svojega kraja. Stoga je bilo nužno uraditi što je moguće prije ovo istraživanje kako bismo dobili što kvalitetnije kazivače.

Najstariji kazivači koji su donedavno živjeli u selima umrli su prije nekoliko godina. Unatoč tome što usmena povijest ima već poznate slabosti, ona je u principu nezamjenjiva za proučavanje povijesti seoskoga stanovništva, koje samo ne ostavlja pisanoga traga za sobom, a o kojemu najčešće pišu drugi, tj. pripadnici školovane elite, kako navodi Suzana Leček, „često neobjektivno, tendenciozno, a svakako nepotpuno“ (Leček 1999, 284). Morali smo pritom kreirati jasna pitanja i postaviti ih u logičan sklop. Pri ispitivanju susreli smo se s brojnim problemima poput problema nepouzdanosti sjećanja, prilagođavanja onome što ispitivač očekuje, selekcije pitanja i odgovora, ali i s problemima etičke prirode (poput zalaženja u intiman život pojedinca).

Pitanja koja su bila postavljena kazivačima:

1. *Ime i prezime*

2. *Kako je izgledala Vaša obitelj u vrijeme Vašega djetinjstva?*

3. *Kako je izgledalo rođenje djeteta na području Vašega naselja?*

4. *Kako su izgledala vjenčanja u Vašem naselju i okolici?*

5. *Kako su izgledali pogrebi u Vašem naselju i okolici?*

6. *Kako je izgledala krsna slava u Vašoj kući?*

7. *Kako su izgledali zborovi na području Vašega sela ili obližnjih sela?*

B skupina pitanja

1. *Koliko su Srbi u Vašem kraju držali do antifašizma?*

2. *Koliko su Srbi u Vašem kraju držali do pravoslavne vjeroispovijesti u socijalističkom periodu?*

3. *Kakvi su bili međunacionalni odnosi u Vašem kraju između Srba i Hrvata u vrijeme socijalizma? Kako su se Srbi u Vašem kraju odnosili prema svojim susjedima nakon događaja iz Drugoga svjetskog rata (zločini, prisilna iseljavanja i prekrštavanja)?*

4. *Kada su se počeli osjećati nacionalizmi među hrvatskim i srpskim stanovništvom u Vašem kraju?*

5. *Kako su Srbi petrinjskog kraja doživjeli dolazak HDZ-a u Hrvatskoj na vlast 1990.? Je li to podsjećalo na 1941. godinu i koliko je to podsjećalo na to vrijeme?*

6. *Jeste li doživjeli neugodnosti u vrijeme rata zbog nacionalne pripadnosti? Jeste li se osjetili životno ugroženim u vrijeme posljednjega rata?*

7. *Kako ste doživjeli akciju Oluja i kasnije izbjeglištvo?*

8. *Kako Srbi danas u Srbiji i Vojvodini percipiraju Hrvatsku, svoj petrinjski kraj, život u Hrvatskoj, mogućnost povratka ili posjeta svojim selima i slično?*

OBIČAJI PRI ROĐENJU DJETETA I ODNOS PREMA ŽENAMA

Rođenje djeteta na selu bilo je jedan od najvažnijih trenutaka u ljudskom životu. Uvjeti života u proširenim obiteljima nisu dozvoljavali da žena duže vremena izbiva s poslova koji su bili vezani za kuću i za imanje. U vrijeme prije Drugog svjetskog rata, ali i nakon njega, muška su djeca bila cjenjenija od ženske djece budući da se smatralo da će ženska djeca napustiti primarnu obitelj. Prema kazivanju Miloša Muždeke iz Buzete s glinskog područja „žene bi rodile djecu često izvan kuće (npr. na polju), bile bi tri dana pošteđene, a potom bi se morale vratiti radu na njivi i u kući“. Dakle, u to vrijeme nije postojao problem čuvanja djece, već su bake ili druge žene u kući čuvale djecu budući da su za to u kućnom redu bile zadužene Miloš Oljača iz Tremušnjaka se prisjeća kako je njegova obitelj bila imućnija, ali da su svi morali raditi.

Majka je radila u polju i bila je s djecom. Kada smo došli ovdje (u Pastušu, op.a.) najstarija sestra je imala 15 godina. Svi smo bili zdravi i čili, a djeca su rijetko umirala. Bila je velika oskudica i lakše su prolazile porodice s manje djece.

Miloš je rođen nakon Drugog svjetskog rata kada je vladalo veliko siromaštvo i kada su u popaljenim selima Banije ljudi živjeli u bajtama bez osnovnih uvjeta za normalan život. Usprkos oskudici i neimaštini, većina obitelji je bila mnogobrojna, a djeca su izrastala zdrava. Zdrava hrana i voda osiguravala su zdravo izrastanje djece i mladih ljudi. Činjenica je da se liječnicima vrlo rijetko odlazilo, a da su sve zdravstvene probleme rješavali lokalni seljaci koji su se koristili biljke i narodnu medicinu.

UPOZNAVANJE MLADIH I SVADBENI OBIČAJI

Mladi su se najčešće poznavali od najranije mladosti, a krug unutar kojeg su se kretali bio je vrlo uzak, pa su se mještani okolnih sela u promjeru od desetak kilometara dobro poznavali. Odlasci na prela i zabave ili u crkvu bili su uz livade na kojima su čuvali stoku ili škole mjesta gdje su se mladi upoznavali. Ranko Ranić iz Jošavice istočno od Petrinje se prisjeća prela koja su se odvijala u kućama pojedinih obitelji.

Poslije Male Gospojine bilo je još crkvenih praznika, ali kako je počinjala berba kukuruza nije se puno stiglo ići. Bralo se ručno, pa se uzajamno išlo. Gdje se bralo onda se išlo kasnije perušati do ponoći. Malo je bilo i plesa, ali ne često. U jesen počinju prela. Svi zaseoci Jošavice su imali prela – Pavljani, Potok, Žilići, Brdo. U Brdu je bilo najviše cura, sve između 1946. i 1950. godišta. Jedna cura bi zvala na čijanje perja, pa su dolazili dečki i stariji. Čijalo bi se sat ili dva, pa se onda čistilo i potom se odvijao ples uz tambure i cimbule. Tako smo imali svake subote u jesen ples. U prelo sam malo išao budući da sam išao u školu u Petrinju. Dolazili su iz Starog Sela, Bjegovića, Bijelnika, Pastuše. Bilo je više od deset dečki iz tih stranih sela. Prela su bila do Božića.

Zabave su također bile mjesta gdje su se mladi upoznavali.

Zabave su obično bile u mjesnim domovima, a prije gradnje tih domova u kućama pojedinih obitelji. Napravljen je i dom u kojem smo priređivali priredbe. Od kada je sagrađen dom više nije bilo kola na livadama i nije se više sastajalo po kućama već se sve odvijalo u domu. Skupilo bi

se uvijek i do 100 ljudi. Potom su prestala i prela. Naime, više nije bilo omladine po selu koji bi organizirali prela. Mi smo svi pohađali škole u Petrinji. U Domu su se zabave odvijale do 1991. godine.

Službena prošnja djevojke bila je prisutna duboko u drugu polovicu dvadesetog stoljeća. Prema pisanju Adama D. Kukoleče iz Brnjeuške između Gline i Petrinje

da bi momak našao i uspješno isprosio neku devojku, običaj je bio da se prethodno nađe neko ko bi na odgovarajući način, onako „izdaleka” utvrdio ima li šanse da neka devojka pristane na udaju, ali i da njeni roditelji pristanu na to.

Kukoleča piše da su momka za određenu djevojku obično nagovarali njegovi roditelji i bliža rodbina, ali je tu ulogu znala odigrati i neka druga baka u selu.

Bilo je slučajeva da je djevojka pobjegla za mladića, a tada bi spremila manji zavežljaj i u ugovorenom času izišla iz kuće s najnužnijim dijelom obuće i odjeće. Potom bi se našla s mladićem kojeg su pratili drugi mladići. Oni koji su „krali” djevojku redovito su bili naoružani pištoljem, karabinom ili lovačkom puškom. Ukoliko nije došlo do 'krađe' djevojke onda bi bilo uobičajeno da mladić dolazi s roditeljima do djevojčinih roditelja radi prosidbe i ugovaranja obaveza s jedne i s druge strane. Tada se dogovaralo oko miraza te bi djevojka dobila dio robe i namještaja, a po mogućnosti dio zemlje koja bi kasnije bila mladenkino samovlasništvo. Djevojka bi nakon toga izgubila svako pravo da sudjeluje u podjeli roditeljske imovine nakon njihove smrti. Svatovski obred se odvijao u kući mladoženje bez prisustva mladenkinih roditelja i rodbine. U mladoženjinoj kući skupljali su se svatovi, a u mladenkinoj kući njezina rodbina da s njezinim roditeljima proslave udaju mladenke. Taj dio koji se okupljao u mladenkinoj kući seljaci su zvali 'babe', a u mladoženjinoj kući „svatovi”. U novije vrijeme su babe i svatovi zajedno se okupljali i proslavljali svadbu na istom mjestu. (Kukoleča 2015, 73-78)

Miloš Oljača iz Pastuše dao je opis tijeka same svadbene svečanosti iz vremena sedamdesetih i ranih osamdesetih godina:

Ja nisam imao svadbu budući da je moja majka umrla 3. rujna, a ja sam se ženio 18. rujna. Stariji brat je imao svadbu s oko 120 ljudi. Za svad-

bu se danima pripremaju kolači i peku se prasci. Na bratovoj svadbi su svirali Slavuji iz okolice Petrinje. Oni su nam svirali banijske narodne pjesme. Znalo se često dogoditi da se dečko oženi u matičnom uredu, a da svadba bude i dva mjeseca nakon što se mladi ožene. Radi običaja i reda mlada ode do svojih roditelja i ondje čeka mladoženju (iako već neko vrijeme znaju živjeti zajedno). Kada mladoženja dolazi po djevojku, onda mu izvode lažnu mladu. Kada se ulazi u dvorište kod mlade bude napravljen slavluluk, a na slavluluku letva s jabukom. Mladoženja mora gađati jabuku. Kada se udavala moja sestra od stric organizovao sam gdje će biti jabuka i zapleo sam jabuku na uzicu da ne padne. Zavezao sam tanki konac i provukao ga deset metara te tražio da mi nećak lju-lja jabuku kako je mladoženja ne bi pogodio. Kod nas ne može biti kum iz familije. Bira se za kuma onaj s kim si dobar ili nekoga jako imućnog. Kum mora dati velike pare u svatovima. Običaj je da se kumstvo prenosi s generacije na generaciju. To je onda kao dio obitelji. Kada dođe cura u momkovu kuću, tu je onda svekrve i zaove primaju i posjedaju za stol. Onda ide muzika, lom, ples i igra. Muzika tuče, a i puca se puno. Koristi se razno staro naoružanje, ručno rađene puške. Najljepše su bile svadbe kada je bio snijeg. Prava milina. Supa, pečenje, kolači, 4-5 vrsta kolača. Supe se miču nakon što gosti pojedju, a pečenje stoji cijelu noć. Poslije večere ide opet muzika. Mladenci su na sredini, a pokraj njih stoje kum i djever. Djever je obično rođeni brat od mladoženje. Onda ide darivanje mladenaca. Prvo je kum koji mora odriješiti kesu. Ljudi su znali prodati goveda kako bi mogli ići u kumstvo. Djever ne bi smio podcijeniti kuma, daje samo malo manje. Onda kum uzme tanjur, pa na desno gurne tanjur i svi časte mladence. Onaj tko je bliža rodbina daje više, tko je dalja rodbina daje manje. Kada to prođe mlada sjedi za stolom. Od mladoženjine sestre muž izuje mladoj cipelu. Onda se pleše s mladom i svatko mora platiti ples. Nabija se potom cijena cipeli – tko će dati više. Ujutro izlaze svi van i idu na umivanje. Mlada polijeva svatove iz kante. To traje oko sat vremena. Majarice popravljaju stolove, na stol dolazi doručak. Potom se ide u šetnju, a zatim na vjenčanje. U šetnju se ide konjskom zapregom ili u autima. Išlo se u Pastušu na vjenčanje u matični ured, a onda se produžuje u neki krug uokolo tako da i ljudi iz susjednih naselja znaju. Obično ti ljudi iz susjednih sela pripreme rakiju na tacnu, 15-20 čaša. Nude se sve vrste rakije i nakon toga su svi pijani. Prođe tako i podne, sjedne se oko sat ili dva, potom se jede i zatim je razlaz.

Dakle, svadba je znala biti i nekoliko mjeseci nakon samog vjenčanja. Do svadbe se dosta držalo, dok je sam čin vjenčanja očito bio u najužem

krugu, odnosno u krugu kumova (svjedoka). Čini se da je dogovorenih brakova bilo i u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, iako je to bila rijetkost. Na kumstvo se osobito pazilo, a pazilo se i na to da oni koji dolaze u svatove daruju mladence, najčešće novčano. Trpeza za svadbu morala je biti bogata, pa se stoga danima prije svadbe pripremalo kolače i druga jela, a u radu za gozbu su sudjelovali brojni mještani sela odakle su mladenci te iz okolnih sela.

OBİČAJI KOD SAHRANE POKOJNIKA

Mnoga su groblja na Baniji danas potpuno nepoznata budući da tamošnje pravoslavno stanovništvo nije odviše poklanjalo pažnje svojim grobovima sve do polovice 20. stoljeća. Naime, tek se tada počeo mijenjati odnos prema grobljima i grobovima. Do tada se na mjesto groba stavljao samo krst, a kada bi on strunuo nestala bi oznaka groba. Početkom šezdesetih počele su se graditi ograde oko groblja i grobove se počeo označavati kamenim pločama s tekstom i osnovnim podacima o sahranjenom (Plavljanić 2007, 23). Sahranu pokojnika u selu nisu pratili neki posebni običaji. U brojnim selima nije bilo ustaljeno da dođe mrtvozornik budući da su bila udaljena od glavnih prometnica ili općinskog središta. Na grobljima obično nije bilo mrtvačnice, pa su pokojnici dan ili dva proboravili u kući. Kazivač Miloš Oljača prisjeća se kako je njegova „mati umrla 1979.” i kako je

imala veliku sahranu na kojoj je bilo oko 300 ljudi. Otac je umro 1981. godine. Kada je otac umro došle su sestre i one su organizovale muškarce koji su ga okupali i obrijali i obukli. Umro je 11. srpnja, a tek je 14. srpnja bila sahrana. Cijelu noć je bila čuvarina, a svijeće su gorjele. Kako je bilo vruće otišli smo i po led u gostionicu da se ne usmrđi. Moj je otac bio komunista i bio je sekretar u Savezu komunista u selu. Ipak, pop Dragan Glumac iz Petrinje mu je bio na sahrani. Pop obično govori biografiju pokojnika. Mrtvacu iznose van u sanduku iz kuće i postavljaju ga na klupe. Tu još govori pop, a onda i netko od ljudi iz sela, rodbina. Nekada se nosio sanduk s mrtvacem, ali osamdesetih se već počelo sanduk voziti do groblja koje je bilo udaljeno kilometar i pol. U koloni do groblja najprije ide krst s barjakom kojeg nosi mlađi muškarac, onda stariji muškarci koji bi nosili cvijeće i bukete, pa sanduk. Iza kola s lijesom ide najbliža rodbina, žene i djeca, a u nastavku svi ostali. Krst je bio napravljen kod kuće. Pop ide ispred sanduka. Na groblju su ljudi koji su kopali raku. Kada netko umre, ukućani pošalju nekoga iz kuće da pita petoricu muškaraca da kopaju grob i obično svi koji su pitani pristanu. Dva drva se stavljaju preko rake i na njih se postavlja sanduk.

Sanduk se zatvara još u kući i poklopac se šarafi. Na sanduk se baca zemlja. Nakon nekog vremena se uklanja drveni krst i stavlja se spomenik.

Na groblju se, prema pisanju Kukoleče, nije servirala hrana ili piće, a po završetku sahrane najbliža rodbina i susjedi vraćaju se na prigodan ručak koji bi za tu priliku bio spremljen u pokojnikovoj kući, odnosno u kući odakle je pokojnik ispraćen. Nije bilo ni naknadnih običaja poput parastosa, već je samo u narednih nekoliko dana nakon sahrane pokojnika na groblje odlazila najbliža rodbina. Groblje je, najčešće, kao što piše Kukoleča, bilo zapušteno te zaraslo u visoku travu (Kukoleča 2015, 79-81). Danas je najveći broj pravoslavnih groblja na Baniji zarastao budući da nema stanovništva koje bi brinulo o grobovima.

KRSNA SLAVA I ZBOROVI

Krsna slava običaj je slavljenja obiteljskoga svetca. Taj obred slavi svaka obitelj zasebno, a svetca nasljeđuju sinovi od svojega oca. Kćeri nasljeđuju slavu samo ako ostanu u očevoj kući. Udane žene preuzimaju muževljevu slavu. U mnogim je mjestima običaj da prije slave svećenik dođe u kuću posvetiti vodu od koje će kasnije biti umiješen slavski kolač. Domaćica priprema zdjelu s vodom, bosiljak, svijeću, kadionicu, tamjan te pali kandilo ispred ikone. Tada svećenik posvećuje vodu kojom će biti umiješen slavski kolač. Za tu prigodu potrebno je pripremiti kadionicu, vatru ili briket specijalnoga ugljena, tamjan, svijeću, svijećnjak, bosiljak i posudu čiste vode. Kada uoči samoga dana slave završe sve pripreme za sutrašnji dan, tom vodom i brašnom, kao i ostalim dodatcima (kvasac, sol...), mijesi se slavski kolač. U nekim mjestima slava počinje već uoči slavskoga dana, večerom, jer je to liturgijski gledano već novi dan zato što je u crkvi služena večernja služba (večernje). Ipak, to je rijetka pojava, jer se u većini slučajeva kolač reže (siječe) na sam dan slave. Kada osvane dan slave, u crkvu se nosi slavski kolač, žito i crno vino. U crkvi se vrši zajedničko posvećenje žita i blagoslivljanje kruha i vina, a onda svećenik svako žito posebno prelije i svaki kolač posebno reže. Tom prigodom slavljenik preda svećeniku prije liturgije osmrtnicu (popis živih i preminulih članova obitelji) radi spomena i vađenja čestica na proskomidiji – živima za zdravlje, a preminulima za pokoj duše. Kolačar (onaj tko nosi kolač u crkvu) prilaže crkvi svoje darove: tamjan, ulje, vino i sl., a u novije vrijeme i novac. Na stol u kući stavlja se sve što je potrebno za obred. Na stolu trebaju biti: slavski kolač, žito, čaša crnoga vina, svijeća, popis živih i preminulih članova obitelji radi molitvenoga spominjanja, kadionica s briketom i šibicom ili upaljačem. Pored vina i žita nalazi se žličica, a pored slavskoga

kolača nož. Pred sam početak obreda pali se svijeća (može i ranije), dok je kandilo upaljeno još navečer i gorjelo je tijekom noći. Nakon običajnog pozdrava domaćin priđe svijeći, prekrsti se i pripali je. Poslije toga svećenik čita molitvu Oče naš i tropara slave te na kraju molitvu za posvećenje žita. Za vrijeme ovoga obreda okade se: ikona, slavski kolač, žito, vino, prostorija u kojoj se slavi, kao i nazočni članovi obitelji i gosti. Neposredno poslije obreda, ne prekidajući tijek, svećenik prelazi na rezanje slavskoga kolača. Za to vrijeme počinju pjevati tropari. Slava okuplja cijelu obitelj i obično se priprema gozba, uključujući tradicionalna jela: slavski kolač i koljivo. Koljivo (ili žito) radi se od kuhane pšenice. Može se pripremiti na razne načine, ali najčešće sadrži orahe, oraščice i/ili karanfiliće i med. Pšenica je simbol Uskrsnuća Kristova. Ovisno o tome je li slava za vrijeme posta, ostatak gozbe ili sadrži životinjske proizvode (mrsna slava) ili ne (posna slava).

Pajo Milić iz Velikog Gradca na granici glinskog i petrinjskog kraja se prisjeća da je krsna slava njegove obitelji bila je Sveti Nikola.

Za taj se dan priprema, zovu se gosti, peče se pečenica, ništa se ne radi na zemlji, pije se rakija, pivo i vino. Pop bi dolazio ako ga se zvalo. Međutim, ljudi kada popiju psuju Boga, pa zbog toga najčešće nisu zvali popa. Na krsnu slavu nam je dolazilo do 20 ljudi.

Ranko Ranić iz Jošavice ističe kako njegova obitelj je poštovala krsnu slavu i obilježavala skromno bez velikog broja gostiju jer „smo bili slabog imovinskog stanja“.

Žena i ja smo radili u firmi pa se dešavalo da zbog toga posla nismo stizali na slavu roditeljima na selo. Krsna slava nam je bila Sveti Mihajlo. Mi smo Mi'olje obilježavali skromno. Bili smo sirotinja, pa smo radili i na taj dan.

Vasilj Zinaja iz Majskih Poljana u glinskom kraju prisjeća se kako danas slave krsnu slavu:

19. siječnja ujutro se nosi slavski kolač u glinsku crkvu. Nekada se kolač nosio u crkvu u Majskim Poljanama. Nose se i vino i žito, to se to osvešta. Ima nas 15 ili 20 koji slavimo Svetoga Jovana. Kada završi liturgija napiše se ime kod svake pogače i čitaju se imena za zdravlje i spasenje ukućana. Poslije liturgije se priprema ručak. Ako su srijeda ili petak za Svetog Jovana onda je posna slava, a ako nije onda je mrsna

slava. Kum je glavni i bez njega se kolač ne lomi dok ne dođe. Ako nema kuma, onda lomi najbolji drug. Ljudi dolaze sami, bez poziva. Tko je došao dobro je došao, nudiš mu koljivo, on se prekrsti, uzme žita. Svi koji dođu uzimaju koljivo. Domaćin ne sijeda dok svijeća ne dogori, pa tek onda može sjesti i nazdraviti. Kod nas se skupi i do 15 ljudi, ali ih u Bosni ima mnogo više. Kod nas krsna slava traje svega jedan dan. Bosanci i Srbijanci slave i po tri dana.

Zborovi su nekada u selima imali vrlo značajnu funkciju u vjerskom i društvenom životu sela i seljana. Povodom vjerskih blagdana narod iz sela okupljao se kod pravoslavnih hramova, njihovih zgarišta ili ostataka. U prijedopodnevno vrijeme stariji ljudi su dolazili da se pomole Bogu, a u poslijepodnevno vrijeme to je bilo vrijeme zabave i slavlja. U vrijeme socijalizma bio je to dakle društveni događaj koji je zamijenio vjerski blagdan. Pajo Milić iz Velikog Gradca na glinskom području prisjeća se da se na zborove nekada išlo na Svetog Petra u Žirovac.

Do 1960. godine bio je zbor za Svetog Petra u Velikom Gradcu. Znalo se skupiti naroda, dolazili su iz okolnih sela (Bjegovići, Dodoši, Veliki Šušnjar). Mi smo na zborove redovito išli u Komogovinu, u Rujevac, u Pješćanicu. Došli bi muzičari, licitari. Zbor kod Svetog Petra je prestao kada su se obnovile crkve u okolini. Onda su mještani Velikog Gradca i okolice išli u Vlahović i Žirovac na Svetoga Petra.

Činjenica je da se i tijekom socijalizma redovito pohađalo zborove. Ranko Ranić iz Jošavice se prisjeća da se za Svetoga Petra odlazilo u Tremušnjak.

Kod nas je zbor bio na Đurđevdan 6. maja i na Spasovdan. Na Ilinje se išlo u Vlahović ili u Blinju. Preobraženje je bilo 19. kolovoza i išlo se u Komogovinu. Potom je Gospojina 28. kolovoza i išlo se u Kuruzare. A na Malu Gospojinu 21. rujna se išlo u Glinu. Na Ivanje se išlo 7. srpnja u Svinicu.

I Dragica Babić iz Stražbenice se prisjeća zbora u Blinji.

Sjećam se prema pričanju starijih da su me sa dvije i pol godine odveli u Blinju u crkvu na zbor. Išli smo porodično. Najprije smo išli kod babine sestre u Bijelnik, a potom i Blinju gdje sam dobila grotulju oko vrata. Mladi su dolazili na zbor i ondje su plesali.

Miloš Oljača se prisjeća zbora u Tremušnjaku.

Na groblju u Tremušnjaku je bila crkva Svetoga Petra. Postojao je i zbor na koji je dolazilo dosta ljudi. Došla bi rodbina iz okolnih sela i onda bi kod nas ostavili konje i kola. Kada bi se vraćali sa zbora onda bi kod nas jeli kulin i šunku i pili rakiju. Iz Petrinje je na zbor dolazio slastičar, a gostioničar iz Kraljevcana. I domaći ljudi iz sela su prodavali rakiju.

Dakle, radilo se o seoskoj proslavi koja je u vrijeme socijalizma dobila uglavnom društveni značaj, budući da u velikom broju naselja na Baniji nije bilo više pravoslavnih crkava ili su one bile u ruševnom stanju. Na petrinjskom području stajale su čitave crkve u Jošavici, Blinji i na petrinjskom groblju. Hram u Donjoj Bačugi bio je u ruševinama kao i onaj u Mačkovom Selu, dok su hramovi u Tremušnjaku i Velikom Šušnjaru uništeni u Drugom svjetskom ratu i nikada nisu obnovljeni.

HOD KROZ GODINU

Običaji kroz godinu bili su vezani za mijene godišnjih doba te su bili posebno važni i stanovništvo je do njih držalo. Ranko Ranić iz Jošavice se prisjeća kako se

za Badnjak unosila slama u kuću, a u vrijeme mojeg djetinjstva malo to je pekao pečenicu. Prvi dan Božića s lučkama se išlo na bunar. Ako bi netko došao u kuću na prvi dan Božića zvalo ga se položnik (položajnik). Prvi dan Božića mijesila se i pekla česnica i kovrtanj. Poslije se išlo kući na ručak i kovrtanj. Česnica se lomila za ručak, ali unutra nije bilo dinara. Poslije ručka se 'rani stoka. Snijeg je bio uvijek. Na vrhu sela je oko 16 sati bilo kolo. Išli su i stariji i mlađi i pjevali i plesali. Glavni instrument je bila tambura s dvije žice, pravili su je ljudi u selu od suvog javora i od trešnje. Sviralo se drmež i polku. Kada nije bilo tambure onda se sviralo cimbule-usnu harmoniku. Poslije se odlazilo kući i uvečer se sastajalo u nečijoj kući. Pjevalo se i igralo. Drugi dan Božića išlo se u crkvu. Stari su ulazili u crkvu, a mladi su bili vani i plesali i pjevali. Na treći dan Božića ujutro se iznosi slama, slama se stavlja na šljive kako bi bolje rodile. Išlo se na izvor kod Svetog Stevana u Bačugi. Onda dođe Mladi Božić (srpska Nova Godina). Ujutro se rano lomi kovrtanj. Lomio se na nogu od stoke ili na guvnu. Žito se vršilo konjima. Tu je bio kolac oko kojeg su konji trčali i tu se lomio kovrtanj. Jedan smo komad ostavljali za ptice. Potom dolazi 19. siječnja, Bogojavljenje. Moralo je biti cijelu noć svjetlo da Bog vidi gdje će doći. Dana 20. siječnja bio je Sveti Jovan. U selu su svi Svilokosi

slavili krsnu slavu. Tada se išlo u Komogovinu na zbor. Poslije se ulazilo u kolo, pa onda kući. Poslije božićnih praznika za vrijeme zime održavala su se prela. Dolaskom proljeća počinju radovi na poljima. Potom je sjetva kukuruza, pa kopanje kukuruza. Kopalo se do podne i poslije podne. Išlo je u kopanje od 5-6 kopača do 15 kopača. Pjevalo se ujutro i navečer. Ujutro su pjevali dečki i cure, a navečer su svi pjevali. Onda ide ogrtanje kukuruza. Svaki dan je bila pjesma. Kukuruzi su se ogrtali do 7. srpnja, do Ivanja. Tko je ogrnuo do Ivanja posjekao bi najveći kukuruz i pribio ga na tarabe sa cvijećem. Kosci su išli oko četiri sata ujutro i uvijek su pjevali: „Pjevaj ševo, svitaj zoro plava.” Bilo je i do 15 kosaca. Bili su posebno hranjeni. Nosila im se lovra. To su bili kulen, šunka i sir.

U proljeće se obilježavalo Đurđevdan u hramu u Jošavici, a ljeti je bilo i Preobraženj (19. kolovoza) koje se obilježavalo u Komogovini i gdje se skupljalo najviše naroda. Stanovništvo je i u vrijeme socijalizma držalo do Božića, do Svetoga Petra (12. srpnja) i Svetoga Ilije (2. kolovoza).

Te dane se nije radilo. Sveti Petar i Sveti Ilija su bili vatreni sveci i na te se dane nije radilo. Vjerovalo se da će grom zapaliti stog sijena.

Dakle, stanovništvo je još do kraja osamdesetih godina prošloga stoljeća držalo do navedenih rituala i oni koji su ostali živjeti na selu pazili su da žive u skladu s društvenim običajima i prirodom. Iako je relativno malo običaja bilo preneseno sa starijih generacija koje su živjele u vrijeme Kraljevine Jugoslavije na mlade generacije koje su se rodile u vrijeme rata ili nakon Drugog svjetskog rata, neki tragovi tradicije ostali su sačuvani među seoskim stanovništvom.

DRUGI SVJETSKI RAT I STRADANJE SRPSKOG STANOVNIŠTVA PETRINJSKOG KRAJA

Vrlo brzo nakon uspostave NDH 10. travnja 1941. počela su hapšenja Srba na području kotara Petrinja. Ozakonjenje progona srpskog stanovništva u NDH zbilo se u prva dva mjeseca ustaške vladavine. Ustaše su ubrzo nakon dolaska na vlast izradili popise nepoćudnih Srba za pojedine kotare, što im je olakšavalo hapšenje onih koje su smatrali opasnima. Tako su izrađeni popisi za kotareve Glina i Vrginmost. Zsigurno je postojao spisak "nepoćudnih" za kotar Petrinju, ali taj nam nije sačuvan. U Petrinji je već 28. travnja uhapšeno 9 osoba: Danica Čordaš Žic, Ranko Bjelajac, Marijan i Berislav Hanžek, Đurđa Batinić Seka, Nikola Janeković Bibić, Nikola Trninić, Nikola Delić i Dane Krajnović. Odvedeni su u logor Dani-

cu. Bio je uhapšen i poznati petrinjski advokat dr. Rade Pribićević, jedan od vodećih ljudi SDS-a, i odveden u logor. Masovno hapšenje izvršeno je u selu Srpski Čuntić, a pojedinačna u Gornjoj Bačugi, Jabukovcu, Dragotincima, Dodošima, Jošavici, Begovićima i drugim selima petrinjskog kotara. U Bačugi su prilikom hapšenja muškaraca 4. svibnja 1941. ustaše iz Prnjavora, Čuntića i Petrinje ubili trojicu muškaraca streljajući ih na jednoj njivi, a ostale bogatije seljake su opljačkali (Roksandić 2022, 252). U logoru Danica bilo je početkom srpnja 26 osoba s područja kotara Petrinja. Samo jedan je pušten iz logora, dok su ostali bili transportirani u logor Gospić, a od tamo u Jadovno gdje su i ubijeni. U knjizi Đure Zatezala o logoru Jadovno navedeni su podaci za 35 osoba ubijenih iz sela Srpski Čuntić (Zatezalo 2007, 698-700). Već 4. svibnja 1941. dolazi do hapšenja šestero mještana Kinjačke i Brđana. Četvero od njih ubijeni su kod Capruga. Nakon toga, dolazi do hapšenja 11 mještana sela Kinjačka 6. svibnja 1941. Potom se zbilo još jedan zločin u šumi Brezovica kod Siska gdje je stradalo još 32 osobe srpske nacionalnosti od čega 8 iz Petrinje, a 12 iz Topuskog te 12 iz nekoliko banijskih sela (Radanović 2023, 129). Petrinjski ustaše su 12. svibnja 1941. uhapsili u selu Klinac 29 seljaka i odveli u nepoznatom pravcu. Prema podacima do kojih je došao Đuro Zatezalo u svojoj knjizi o sistemu gospićkih logora, na Jadovnom su iz petrinjskog kotara stradale najmanje 92 osobe (Zatezalo 2007, 732). Radilo se u najvećoj mjeri o osobama koje su uhapšene u prva tri mjeseca NDH, deportirane u Danicu i odatle u logor Jadovno ili direktno iz Petrinje u Gospić.

Najmasovniji zločin na današnjem petrinjskom području, tada kotaru Glina, zbilo se u Banskom Grabovcu. Na sastanku Okružnog komiteta KPJ na Abezu kod Vrginmosta 19. srpnja 1941. godine dogovoreno je da ustanak na području Banije započne 23. srpnja 1941. Tako su partizanske grupe iz Luščana, Vlahovića i Velikog Šušnjara pod zapovjedništvom Vasilja Gaćeše napali selo Banski Grabovac te provalili u općinsku zgradu. Tada su zarobili općinskog bilježnika i uzeli šest vojničkih pušaka. Druga je grupa upala na željezničku postaju, uzeli su novac iz blagajne i uništili brzojavne instalacije te sa sobom povelu predstojnika postaje Leopolda Lukanca, a treća je grupa provalila u kuću vlasnika ciglane Domenika Cimbarija. Pred kućom su prilikom natezanja oko puške ubili vlasnika ciglane te su opljačkali 20.000 dinara. Četvrta je grupa napala željezničku stražaru kod selu Vlahović. Tom su prilikom lakše ranjeni nadglednik pruge Ivan Maraković i željeznički radnik Đuro Malović. Nakon toga Gaćeša je naredio strijeljanje Lukanca, Cimbarija i zarobljenog ustaše koje je izvršio Nikola Demonja. Zbog toga dolazi do strašne odmazde nad srpskim stanovništvom okolice Banskog Grabovca, osobito rodbine onih ko-

ji su sudjelovali u akciji. Budući da su dvojica sinova Talijana Cimbarija uspjeli pobjeći, znali su po glasovima osobe koje su sudjelovale u napadu na ciglanu. Kako navodi Milan Pojić u svojem tekstu o zločinu u Banskom Grabovcu represija ustaša bila je strašna:

Već u jutro 24. srpnja ustaše iz Gline i Petrinje kreću u potjeru za napadačima. Pretražuju se sela Banski Grabovac, Pecki, Luščani, Drenovac, Mali i Veliki Gradac, Šušnjar, Bačuga i Vlahović te se u Banski Grabovac privode „razne sumnjive osobe”, koje grupiraju po selima iz kojih su. U potragu se popodne 24. i 25. srpnja uključio i ravnatelj Ustaškog redarstva Božidar Cerovski koji je u Grabovac stigao sa satnijom ustaša i vodom oružnika. On preuzima zapovjedništvo nad svim postrojbama i cjelokupnu istragu. Njegov pohod prema Šamarici imala je za posljedicu privođenje dijela „bježećih osoba”, većinom iz sela Tremušnjaka, Mačkovog Sela i Dodoša. Prema procjeni zapovjednika oružničkog voda u Petrinji u Banskom Grabovcu je prikupljeno do 400 seljaka. U Grabovac 25. srpnja stiže i ravnatelj za javni red i sigurnost Eugen Kvaternik i veliki župan Velike župe Gora dr Mirko Jerec. Nakon Kvaternika i Jereca u Banski Grabovac prispio je i pokretni prijekni sud „koji je odmah pristupio radu pod otvorenim nebom i izricao osude, koje se odmah postajale izvršne”.²

Prema popisima koji su sačuvani u fondu Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača i u poimeničnom popisu žrtava 1964. godine vidljivo je da je broj onih koji su mogli stradati u Banskom Grabovcu i najbližoj okolici iznosio više stotina osoba. Procjene se kreću od oko 500 do 1285 osoba (Roksandić 2022, 259). Potom su počinjeni zločini u okolici Sunje i u samoj Sunji gdje su Srbi likvidirani na livadi Mrcinište 4. kolovoza 1941. godine. U kolovozu je Nikola Adžija, lokalni funkcionar HSS-a iz Drniša došao kod svojeg šogora na rakiju te je ondje susreo trojicu ustaša koji su se hvalili kako su klali Srbe i kako im nitko ništa ne može. Štoviše, jedan je rekao kako ih je zaklao preko stotinu te da se ti vragovi (Srbi, op.a.) drže junački, mirno stoje i gledaju, bez straha da će doći na njih red (Roksandić 2022, 253). Općenito promatrajući na području današnje općine Petrinja samo je tijekom 1941. godine stradalo 1009 civila od čega Srba 911, a do kraja rata njih 3485. Kao što Milan Radanović navodi, najveća stradanja doživjela su naselja koja su se nalazila uz prugu Karlovac-Vojnić-Vrginmost-Topusko-Glina-Petrinja (Radano-

² <https://narod.hr/hrvatska/snv-i-saba-organizirali-svecanost-na-obljetnicu-sto-se-do-godilo-u-banskom-grabovcu-1941>.

vić 2023, 137). Dakle, željeznička veza između Karlovca i Siska te između Siska i Bosne morala je funkcionirati, pa su sva pravoslavna srpska sela uz te pruge bila potencijalno opasna zbog mogućih partizanskih napada.

Jedan od oblika „rješavanja srpskog pitanja u NDH” bilo je i organizirano prisilno iseljavanje Srba u Srbiju. Prije srpnja 1941. na području Banije je bilo tek pojedinačnih iseljavanja. Organizirana prisilna iseljavanja Srba s Banije poduzeta su samo na području kotara Petrinja. Iz ostalih su kotareva Srbi iseljavali u Srbiju samostalno bez znanja ustaških vlasti. Prema spisku koji je izradilo Državno ravnateljstvo za ponovu, s područja Petrinje je preko logora u Capragu i Požegi prisilno iseljeno 817 osoba iz naselja Nebojan, Blinja, Glinska Poljana, Moštanica, Petkovac, Gora, Slana, Strašnik, Staro Selo, Mlinoga, Sunja, Velika Gradusa, Drljače, Blinjski Kut, Bestрма, Mađari, Četvrtkovac, Jabukovac, Petrinjci, Cepeliš, Kinjačka, Vukoševac i Radonja Luka. Čini se, prema dostupnim dokumentima, da su, izuzimajući pravoslavne svećenike, prva hapšenja na području Petrinje započela 10. srpnja 1941. Prije toga su iseljavanja poduzeta jedino na području grada Zagreba te iseljavanja solunskih dobrovoljaca s područja Našica, Donjeg Miholjca, Slatine i Virovitice. Prema iskazima koje su iseljeni dali 1945. godine Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, ustaše su došle po noći, dali im trideset minuta da skupe najnužnije stvari i sprovedi ih u logor Caprag gdje su proveli neko vrijeme dok nisu ukrcani u vlak za Beograd (svi iz petrinjskog kotara smješteni su u kotareve Oplenac i Arandelovac u Srbiji). Oni iz kotara Petrinja koji su pak uhapšeni 1. kolovoza 1941, 581 osoba, sprovedeni su u logor u Požegi. Iz Požege su u nekoliko navrata prisilno iseljeni u Srbiju. Prema iskazu Stevana Kovjanića, oni koji nisu transportirani u Požegu, prisilno su iseljeni u Srbiju nakon tri tjedna boravka u logoru Caprag (dakle početkom kolovoza) (Škiljan 2015, 200-201).

Jedan od oblika diskriminacije nad Srbima petrinjskog kotara svakako je bila vjerska konverzija, odnosno prekrštavanje s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest. Zato da bi se takvo što moglo sprovesti trebalo je iseliti ili likvidirati pravoslavne sveštenike. U selu Svinica, koje je nekada pripadalo kotaru Petrinja ubijen sveštenik Dane Babić u lipnju 1941, a ubijen je i paroh Nikola Vučković iz Drljača kod Sunje. Lazar Čavić iz Brđana je izbjegao likvidaciju pobjegavši u Srbiju (Radanović 2023, 131). Hramovi su bili rušeni sistematski, pa su tako srušeni svi pravoslavni hramovi na istočnom dijelu nekadašnjeg petrinjskog kotara (područja koje je kasnije pripalo općini Sisak i općini Kostajnica). Uništeni su pravoslavni hramovi u Kinjačkoj, Vukoševcu, Drljačama, Brđanima i u Svinici (hram nije srušen do temelja) te hramovi u Tremušnjaku i Velikom

Šušnjaru koji su tada potpadali pod kotar Glina. Također je srušen i hram u Bačugi od kojeg stoje ruševine.

Kod vjerskih prijelaza prvo je bilo potrebno podnijeti molbu lokalnim civilnim vlastima koje su morale dati potvrdu o čestitosti zato da bi župnici mogli podnijeti molbu i dati preporuku za prijelaz Nadbiskupskom duhovnom stolu. Takve potvrde o čestitosti uglavnom su sačuvane u fondu Odjela bogoštovlja Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, odnosno u fondu Vjerskog odsjeka Državnog ravnateljstva za ponovu. Jedna od takvih molbi je ona pravoslavnih stanovnika općine Blinja, koja je potpadala pod župu u Komarevu. Općinsko poglavarstvo u Blinji poslalo je 19. studenog 1941. kotarskoj oblasti u Petrinji opširan popis svih potencijalnih prijelaznika s područja sela Bijelnik, Blinja, Moštanica, Petkovac i Stražbenica s preporukom da se molbi udovolji. Posebnu potvrdu je pisao povjerenik u općini Blinja s naglaskom da su svi popisani po zanimanju seljaci, da su čestiti i da ih se sve preporuča te da se „preuzima sva potrebna garancija”. Vidljivo je da je općinski bilježnik pisao molbe za svako pojedino selo u kojem je evidentan kolektivni karakter prijelaza budući da prelaze uglavnom svi stanovnici (od najmanjeg djeteta do starih djedova i baka).³ Iz dopisa župnika iz Komareva Josipa Mihaljevića vidljivo je da župnici nisu stizali izvršiti sve prijelaze. On naglašava kako je zadovoljan budući da se župa povećala za 1.500 duša, odnosno za mještane pravoslavne vjeroispovijesti sela Klobučak, Novo Selo, Bestрма i Mađari, ali da žitelje Kinjačke još nije uspio prevesti. „Tamo ih još ima, koji ni nisu zatražili prelaza.” Žali se Nadbiskupskom duhovnom stolu kako pojedince ne smije primiti, iako imaju potvrde o čestitosti jer nemaju novca za prijelaz. „Stoga molim, da mi se ubuduće dozvoli, da ove koji su ovdašnjim selima zbog bilo kojeg razloga zaostali, da ih mogu primiti, a da se za njih ne šalje molba na Duh. stol.” Ono što je posebno zanimljivo u tom njegovom dopisu jest činjenica da on nema mogućnosti preuzeti na sebe prijelaze u selima koja se nalaze podalje od župne crkve. Tako odbija da izvrši prijelaz na području Blinje, Moštаницe i Petkovca te predlaže da se u Blinju pošalje župnik koji bi primao plaću 3.000 kuna. Ukoliko se ondje ne pošalje svećenik, predlaže da prijelaze obavi svećenik iz Hrastovice. Budući da je dobio i spise o prijelazu čitavog sela Staro Selo, čiji je prijelaz sunjski župnik odbio uraditi jer mu je selo predaleko, smatrao je da je selo previše udaljeno od njegove župne crkve, pa nema smisla da on provede vjerski prijelaz.⁴ Na po-

³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 153-IVO-1942.

⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 26-IVO-1942.

dručju Blinje i okolice prijelaze je trebao izvršiti i hrastovički župnik koji se u dopisu Nadbiskupskom duhovnom stolu također zalaže za to da stanovnici Blinje i okoline što prije dobiju župnika.⁵ Čini se da je u konačnici dio prijelaza izvršio sunjski župnik koji je na početku siječnja 1942. molio Nadbiskupski duhovni stol za prijelaz sela Bijelnika, Blinje, i Stražbenice, odnosno 912 osoba na popisu.⁶ Za sela Petkovac i Moštanicu molbu je podnio Hadrijan Borak, kapucin iz Varaždina koji je spomenuta sela pripremao za prijelaz, a rješenje o prijelazu za ta dva sela poslano je na župu Komarevo.⁷ Kako se čini, i sela Blinja, Bijelnik i Moštanica su privremeno potpala pod komarevsku župu budući da je župnik iz Komareva pisao dopis Nadbiskupskom duhovnom stolu u veljači 1942. u kojem spominje da su ta sela pod njegovom ingerencijom. Vidljivo je da je na području pravoslavnih sela u svojoj župi on sam preveo 1.670 ljudi dok je na području Blinje i okolice, prema njegovoj evidenciji, bilo još 2.977 pravoslavnih koji su prešli na rimokatoličku vjeroispovijest, što je broj župljana župe Komarevo povećalo na 6.791 osobu.⁸ Da su župnici živjeli u strahu za vlastiti život govori i činjenica da je komarevski župnik tražio od Nadbiskupskog duhovnog stola da mu se „povrati oduzeto naoružanje, koje mu je u današnje nesigurno vrijeme za ličnu eventualnu obranu veoma potrebno”.⁹

Ni početak 1942. godine nije donio olakšanje stanovništvu kotara Petrinja. Prvo paljenje nekog mjesta na području kotara Petrinja bilo je uništavanje kuća u Starom Selu gdje je zbog žandarsko-partizanskog sukoba, u kojem je poginulo šest žandara, popaljeno dana 7. siječnja 1942. 20 kuća. Istoga dana na pravoslavnom groblju u Petrinji ubijeno je prema presudi Pokretnog prijekog suda u Zagrebu 46 muškaraca iz sela Komogovine, Jošavice i Moštаницe. U svibnju 1942. godine uslijedio je novi veliki val terora kada je iz šest sela u kotaru Glina i dvanaest sela iz petrinjskog kotara provedeno interniranje u logore Jasenovac i Stara Gradiška. Tom su prilikom najteže stradali Srbi iz sela Blinjski Kut, Staro Selo, Kinjačka, Bestрма, Brđani, Vukoševac, Prnjavor, Petrinjci, Paukova, Drljače, Četvrtkovac, Radonja Luka, Bačuga, Luščani, Majski Trtnik, Vlahović, Brnjeuška i Ravno Rašće. U zbjeg su na Šamaricu tih dana svibnja 1942. otišla i sela Jabukovac, Mlinoga, Jošavica, Pastuša, Tremušnjak, Begovići i Mačkovo Selo, a povukli su se i stanovnici Bijelnika, Blinje, Petkovca,

⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 77-IVO-1942.

⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 470/1942.

⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21733/1941.

⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 155-IVO-1942.

⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 19405/1941 (vodi se pod 18-IVO-1942).

Stražbenice, Moštanice i Deanovića. Kako Radanović ističe „od 1056 žrtava svibanjske internacije, u ustaškim logorima je stradalo 965, a u nacističkim 91 osoba. Velika većina stradalih u ustaškim logorima bili su žene i djeca: 742 od 965 žrtava. Istraživanje je pokazalo da su Bestрма i Kinjačka sela s najviše žrtava u logorima: iz Bestrme je ubijeno 318, a iz Kinjačke 290 ljudi” (Radanović 2023, 120-178).¹⁰ U samo ove prve dvije godine rata na području kotara Petrinja stradalo je 2298 civila, od čega 1009 u prvoj godini i 1289 u drugoj godini rata, a broj sveukupno stradalih iznosio je 3485 u sve četiri godine rata prema istraživanju znanstvenika u Muzeju genocida. Prema istraživanjima Niđović-Đakule i Smiljenović broj civilnih žrtava područja Petrinje je manji (2866), a sveukupan broj žrtava je 4246, od čega 1370 boraca narodnooslobodilačke borbe, 2866 civilnih žrtava i 10 pripadnika kraljevske vojske (Niđović-Đakula & Smoljenović 2002, 61). To govori o težini stradanja Srba petrinjskog kotara u te prve dvije godine rata. Sjećanja na to razdoblje danas su dostupna uglavnom iz druge ruke, odnosno od potomaka onih koji su preživjeli Drugi svjetski rat, a taj je rat i stradanja u tome ratu svakako su bila temelj za posljednji rat devedesetih.

U narednom socijalističkom periodu petrinjski Srbi će zanemariti i izgubiti svoj osnovni element nacionalnog identiteta, a to je pravoslavna vjeroispovijest. Jugoslavenski socijalistički režim propagirat će bratstvo i jedinstvo i isticat će važnost narodnooslobodilačke borbe za slobodu i razvoj Jugoslavije. Ateizacija banijskih i petrinjskih Srba uzet će maha tijekom poratnog perioda kada su pojedine pravoslavne crkve na Baniji bile srušene i njihova građa upotrijebljena za podizanje škola i zadružnih domova. Nestajanje srpskog nacionalnog identiteta u petrinjskom kraju pogodovat će i nacionalno mješoviti brakovi te migracije stanovništva u velike gradove. Tada će biti zanemareni i svi oni običaji koje su Srbi ovih krajeva brižno čuvali od svojeg doseljenja na Baniju.

(Nastaviće se)

Literatura

Asman, Jan. 2011. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta.

Bojm, Svetlana. 2005. *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopoetika.

¹⁰ <https://www.nacional.hr/milan-radanovic-dokazao-sam-da-su-ustaski-casnici-eu-gen-dido-kvaternik-i-maks-luburic-proveli-progon-srba-s-banije-u-jasenovac/>.

- Dabić, Vojin. 1984. *Prilog istoriji srpskog i hrvatskog naroda i krajiškog uređenja u Baniji*. Beograd: Historijski institut; Zagreb: Prosvjeta.
- Kukoleča, Adam D. 2015. *Selo moje Brnjeuška u srcu te nosim*. Beograd: A. Kukoleča, Donat-graf.
- Leček, Suzana 1999. „Struktura seljačke obitelji Prigorja i Hrvatskog zagorja (1918.-1941.)” *Časopis za suvremenu povijest*, 31/2, 279-305.
- Miljanović, Marko 2019. „Iz prošlosti petrinjskih Srba.” *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, XXIII: 184-191.
- Nidović-Đakula, Stana & Dušan Smoljenović. 2002. *Banija i njene žrtve u NOR 1941.-1945. Godine*. Beograd: Socijalna misao.
- Plavljanić, Dušan. 2007. *Jošavica selo moje*. Petrinja: Udruga antifašističkih boraca i antifašista.
- Radanović, Milan. 2023. „Interniranje srpskog stanovništva s područja kotara Petrinja u logore Jasenovac i Stara Gradiška svibnja 1942.” *Tragovi* 6 (1): 120-178.
- Roksandić, Drago. 2022. „Nezavisna država Hrvatska u kotarima Glina i Vrginmost (travanj 1941. – siječanj 1942.): prostorne i vremenske logike nasilja.” *Glina 1941. Tragedije i traume u pamćenju i zaboravu*, ur. Drago Roksandić, 247-276. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest; Zagreb: Hrvatski državni arhiv; Zagreb: Srpsko narodno vijeće..
- Škiljan, Filip. 2015. *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
- Zatezalo, Đuro. 2007. *Jadovno-kompleks ustaških logora 1941.*, knjiga I. Beograd: Muzej žrtava genocida.

Arhivska građa

Nadbiskupijski arhiv Zagreb, fond Nadbiskupski duhovni stol,

Internetske stranice

<https://narod.hr/hrvatska/snv-i-saba-organizirali-svecanost-na-obljetnicu-stose-dogodilo-u-banskom-grabovcu-1941>.

<https://www.nacional.hr/milan-radanovic-dokazao-sam-da-su-ustaski-casnici-eugen-dido-kvaternik-i-maks-luburic-proveli-progon-srba-s-banije-u-jasenovac/>.

Primljeno / Received: 26. 12. 2023.

Prihvaćeno / Accepted: 9. 5. 2024.